

jelenti, aminek lehetőségét a már említett szövegértelmezési bizonytalanságok is elfogadhatóvá tesznek.

A nyári dél egén ragyogó csillaghoz írt elégia egyúttal arra figyelmeztet, hogy egy újabb Janus Pannonius fordítás kiadásánál *feltétlenül új, vagy javított fordítás szükséges*.

Néhány következtetés

Helytelen lenne csupán két vers alapján messzemenő következtetéseket levonni Janus Pannonius csillagászati ismereteire és szemléletére vonatkozóan. Életművének egészébe illesztve azonban megérősíthetik, vagy módosíthatják a korábban kialakított nézeteket.

A „nyárdél egén ragyogó csillag” mindenestre némi fényt vet Janus Pannonius *gyakorlati csillagászatban* való jártasságára az 1460-as évek elején. Nem ismerte fel, hogy a nappali égen tündöklő csillag azonos a hajnali szürkületben már felbukkanó, ragyogó fényű Vénusszal. Bár a kor csillagászeit és asztrológusait ez a jelenség megijesztette, vagy legalább is meglepte, többnyire helyesen azonosították az „ismeretlen” égitestet az Esthajnalcsillaggal. Így pl. Thaddeás Hájek (Thaddeus Hagicius ab Hayck prágai orvos-csillagász) helyesen állapította meg az 1547-ben látott déledei csillagról, hogy az a Vénusszal azonos.²

Az a tény, hogy Janus Pannonius a nappali csillagban nem ismerte fel a Vénuszt, a *csillagászati megfigyelésben járatlannak mutatja be*. Ha tájékozott volt is az elvekben (amire több korábbi költeménye is utal), az 1460-as évek elején még nem volt kellő tapasztalata az égbolt megfigyelésében. Megerősíti ezt ugyanez idő tájban írt levele a raguzai Giovanni Gazulo (Ivan Gazulić) csillagászhoz, amelyben bevallja, hogy a „régii asztrológusok néhány homályos tétele” csak ekkoriban vált előtte világossá.³ Szemléletét tekintve kitűnik, hogy – legalább is még ekkoriban – fenntartás nélkül hitt az égitestek földi befolyásában. Nem látszik kellően megalapozottnak Huszti József feltevése, amely szerint, ha hitt is a mikro- és makrokozmosz kapcsolatában, a hatások kiszámítását lehetetlennek tartotta.⁴ Inkább úgy tűnik – a „Nyárdél egén ragyogó csillag”, „Az árvíz”, stb. alapján –, hogy nagyon is meghatározott befolyást tulajdonított az egyes csillagképeknek és a bolygók hatásának. Nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy korának két legkiválóbb csillagászával, Regiomontanussal és Ilkuschsal csak 1465 után került közeli ismeretségbe.

Ezzel egyáltalában nincsen ellentétben a (feltehetőleg) későbbi keltezésű „csillagász epigramma”, amely viszont nagyon is racionális gondolkodásra utal. A Phaethon-monda tudományos magyarázatát, valóságmagvát ismerte fel a fényes tűzgömb látványában. Ez az okokat kereső, ésszerű magyarázatra törekvő gondolkodásmód jól beleillik a humanizmus szellemébe, és talán egy érdekes vonással gazdagítja Janus Pannonius arcképét.

Ifj. Bartha Lajos

A halálmotívum Radnóti költészetének utolsó korszakában

(*Tajtékos ég*)

Radnóti költészetét végigkíséri a haláltudat a kezdetektől az utolsó pillanatig; s minél közelebb kerül a véghez, annál gyakoribb e motívum jelentkezése. Így válik uralkodóvá az utolsó kötetben a *Tajtékos ég*ben. Miután a költő egyre közelebb kerül a konkrét halálhelyzetekhez (mint munkaszolgálatos), megpróbál alkalmazkodni hozzájuk nemcsak emberként, aki felkészül, hanem költőként is a szó fegyverével. E kötet 73 versében 57 alkalommal találkozunk a „hal”-igező valamely változa-

² Dialexis de novae . . . Per Thaddaeum Hagecium ab Hayck. Frankfurt, 1574. – Hasonmás kiad.: Prága, 1967.

³ Janus Pannonius munkái latinul és magyarul. Összeállította és jegyzetekkel ellátta V. KOVÁCS Sándor. Prózai művek, 7. levél (Ford.: BORONKAI Iván). Bp. 1972. 471.

⁴ HUSZTI J.: Janus Pannonius asztrológiai álláspontja. – Minerva, 1927. 43–58.

tával. Fontos, hogy ebből 33-szor nominális funkcióban, önálló szubsztanciaként említi a halált. Ez a gyakori előfordulás részben a kifejezőmód egyszerűsödését jelzi, részben azt a tényt közli, hogy Radnóti immár elkerülhetetlennek tartja a pusztulást. Pszichológiailag is teljesen indokolt a halál sokszori emlegetése, mert a szó kimondása már egy kicsit a fogalom legyőzését is jelenti.

Gondolatilag három nagy vonulatban sorakoznak halálképei: megidéri az emberi halálformát, a természeti törvényként létezőt; késélesen festi saját halálának lehetséges szörnyű variációit; végül a kor jellemzéseként a háború- és fasizmus okozta halálmemeket idézi fel, hogy saját sorsa is összefonódjék ez egyetemes pusztulással.

Az emberhez méltó halál formái

A *Talán* c. vers Palinódiájában az Észhez és az Értelemhez fohászkodik. Nagyon fontos adalék Radnóti költői világgképéhez, hogy míg a halál sohasem nagybetűs, az ész és értelem Adyhoz hasonlóan nagybetűs szimbólum nála. A fohász, amely hozzájuk szól:

Ne hagyj el, hadd haljak merész
és tiszta, szép halált,
akár az Etna kráterébe hulló
mosolygó Empedoklész!

A költő a legfontosabbat mondja el az emberről ebben a versszakban a „ne hagyj el” megszólítással: ami emberré teszi az, hogy értelme van. Továbbmenve egyedül ez az eszköze arra, hogy úrrá legyen a természet felett, jelen esetben a halál törvénye felett. De nem úgy, hogy legyőzi, hiszen szabadsága éppen a törvény szükségszerűségének felismerésében áll, hanem, hogy úgy fogadja azt, ahogy az értelem követeli: „merész és tiszta, szép” legyen a halála. Merész, mert van bátorsága elviselésére, tiszta, mert megpróbálja emberivé oldani szörnyűségét, szép, mert felfedezi benne azt az esztétikumot, amely csak a szabad akaratú ember halálának lehet sajátja. Külön figyelmet érdemel a szókapcsolás. Az „és” kötőszóval a „merész” és a „tiszta” jelzőt köti össze, mert ezek tartoznak össze eszmeileg, s csak e kettőnek lehet esztétikai érvénye a szépség.

Felmerül a kérdés, vajon az öngyilkosságot tartja-e itt példaképnek. A válasz egyértelműen nem. A költői kép ezt mondja:

akár az Etna kráterébe hulló
mosolygó Empedoklész!

A fogalmazás rendkívül plasztikus. Nem ugrásról beszél, amely konkrétan jelentené az önkéntes halált, hanem a hulló Empedoklészről, akivel történik a halál. A „mosolygó” jelző magábaszívta azt, amit a hasonlat elején mond, „merész és tiszta, szép” ez a halál. Csak ilyen körülmények között lehet mosolyogva menni elébe. Radnóti egész emberi-költői magatartását ismerve állíthatjuk, hogy őt nem az öngyilkosság vonzza, hanem a halálra való szabad felkészülés, s annak szabad elfogadása.

A *Tarkómon jobbkezeddel* c. vers szörnyű álmokkal teli éjszakája a kedves csitító hangjára szelídül meg:

Te csitítottál drága s én ülve-alva túrtam,
s hanyattfeküdtem némán, a rémek útja várt.
S továbbálmodtam akkor. Talán egy más halált.

Itt a jelző teljesen hétköznapi: „más”. Értéke csak a viszonyításkor derül ki. Amihez viszonyít, az a fasizmus okozta halál. S minden, ami más, elfogadható ehhez képest. Sokkal kifejezőbb így, sokkal általánosabb érvényű, mintha pl. a szépet mondaná helyette. Ebben az esetben a szépséget is magábaszívta a hétköznapi szó.

Az *Ó, régi börtönökben* így ír:

Ó, régi börtönök nyugalma, szép
és régimódi szenvedés, halál,

Döbbenetes kép, mert a rációnak ellentmond, hogy a szenvedés szép lehet. A halált az eddig megállapítottak értelmében elfogadhatjuk szépnek, de a szenvedést semmilyen körülmények között sem. A másik jelző a „régimódi”. Ennek időjelentése lényeges, a múltra vonatkozik. Ma ugyanis nem illik semmire a vele együtt álló „szép” jelző. Ugyanilyen irracionális a börtönök nyugalmáról beszélni. De ez is érthető lesz, ha figyelembe vesszük, hogy ismét viszonyításról van szó. A mai világhoz mérve a régít, minden elfogadható abban. Ennek a paradoxonnak folytatása a költőhalálra való konkretizálás:

költőhalál, fennkölt és hősi kép,

A két jelző a költőhalál képét idézi, Radnóti tudatában ilyennek kellene lennie a költő pusztulásának.
A *Zsivajgó pálmafán* c. vers tanúsága szerint az emberek közül az állatokhoz kellene menekülni:

s talán ha köztük élnék,
nekem is megadatnék
a jó halál kegyelme.

„Jó” ez a halál, mert elfogadható és természetes. Tragédiája, hogy már csak a majmokra vonatkozhat.
Az *Erőltetett menetben* így vall:

s ha kérdezed, miért nem?
még visszaszól talán,
hogy várja őt az asszony
s egy bölcsőbb szép halál.

A megpecsételt sorsú fogoly reakciója a végre. Amikor a legreménytelenebb a sorsa, akkor hisz a legjobban. Még akkor is, ha ott áll szavai előtt a feltételelenség jele, a talán. Várja őt az asszony, s vele együtt a hétköznapi élet, a béke, a természetes körülmények. Ezek között pedig majd „egy bölcsőbb, szép halál”. Bölcs, mert a racionális természeti törvény beteljesülését jelenti, s természetessége teheti széppé is.

A múltra emlékezik a *Gyerekkorban*:

Rézbőrű volt az alkony. És hősi a halál.

Ez a „hősi” szó mindazt magába foglalja, amit a gyermek a halálról elképzelt. Lényegét nem érti, s titokzatossága miatt lesz nagyszerű. De elsődleges jelentésén kívül érezzük a költő nosztalgiját az elmúlt idő után, hiszen jelenében a hősi halál már-már fogalomként sem létezik.

Vannak azonban pillanatok, amelyekben az egyre jobban rászűyosodó sorsot emberivé tudja szelídíteni. Az *Álomi táj* c. versben olvashatjuk:

s a magány szelídebb a szívemben
s rokonabb a halál.

Egyszer fordul elő e jelző egész költészetében, de távol áll az Ady-féle halál rokona magatartástól, amely nem ismeri a törvény előtti alázatot.

Találkozás saját halála lehetőségével, majd konkrét valóságával

A *Nyugtalan órán* c. vers zaklatott kezdetét négy egymás utáni kérdéssel zárja le, amely már a költői hivatás gyakorlásának értelmét is kétségbe vonja:

Némuljak én is el? mi izgat
versre ma, mondd! a halál? – ki kérdi?
ki kéri tőled számon az életed,
s e költeményt itt, hogy töredék maradt?

A probléma kettős. A közeledő halál miatt akár abba is hagyhatná az írást, de mi lesz, ha a mű töredékben marad? Jellemző a dilemma megoldása: amíg él, írni fog az utókor „nagyranövő fiak és leányok” számára.

A halállal való szembetalálkozás rajza a *Negyedik eclogában*:

És már tudom, halálra érek én is,
emelt s leejt a hullámzó idő;

A közeledő találkozás megbontja az idő egységét is. Minden valószerűtlen lesz, aszerint emeli és ejti el az idő a költőt hullámzásában, ahogyan reményeket csillant meg előtte, vagy kétségbeesést idéz elő.

A *Tarkómon jobbkezeddel* c. vers álmában a végső pillanatok előtti emberi kint ábrázolja. Felriadva belőle ijedt kérdéseket sorakoztat:

Hová készültem? merre? milyen halál ijesztett?

A menekülés, a páni félelem motívuma ez, amely akkor is tevékenységre sarkall, amikor már nincs értelme.

A *Csodálkozol barátném...* c. vers egy expresszív háborús képsor után a minden mindegy állapotát rögzíti:

de háború van, látod, s utána rom, mocsok
marad csak és oly mindegy: átélem? meghalok?

De a közöny mégsem tartós, mert az életösztön nagy úr:

s mosolygok néha mégis, mosolygok néha, mert
a földbebútt mag is csak örül, hogy áttelelt.

A munkaszolgálatos mindennapi életének háttérében megbújó haláltudat pontos érzékeltetése a *Téli napsütésben* olvasható motívuma:

Ebédre várok-é, vagy
talán meg is halok?

A fogoly-létben már minden elképzelhető. A halál bármely pillanatban elérheti kiszemelt áldozatát.

Ugyanez a gondolata a *Harmadik eclogának* is:

karmol folyton a bú, új fájdalom úz a világban,
mindig, újra csak új! elpusztulok itt hamar én is.

Ez esetben azonban nem konkrét erőszak öli meg, hanem az embertelenség miatt mindig újraszülető bánat. Szembeállíthatók egymással az állítmányok. A bánat intenzív, „karmol” és „úz”, a költő tehetetlen: „elpusztulok”.

A *Koranyárban* így ír a költő:

Elindulok s a másik oldalon
a hullószirmú törpe körtefák,
hirdetik, hogy úgyszincs irgalom.

Természet és ember széttéphetetlen kapcsolatát példázza e néhány sor. A természet átvett minden emberit, hasonult már, sőt érez és figyelmeztet. „Elindulok s a másik oldalon” a költővel párhuzamosan, mellette jelenik meg a természet. Jelentéktelen, szirmukat hullató körtefák képviselik mozgásuktól függetlenül is állóképbe merevedve. Nem a szirmok hullása a fontos ugyanis, bár az a figyelmeztetés természeti alapja, hanem hogy hirdethetnek valamit az embernek. Hirdethetnek, mert

végleg lezárult. Tömör ellentmondással fejezi ezt ki: „Virág voltam, gyökér lettem.” A vers elején kifejtette már, mit jelent a gyökérlét a természetivé tett emberi világban. Férges között élni, s a virág-létből annyit megőrizni, hogy legalább jól írni. Az ő gyökérléte azonban valamiben különbözik az igazítól. A gyökérnek természetes állapota a föld alatt élés, a költő számára a föld fölé súlyosodása a halált jelenti. Ezért készítheti elő a második sorbeli megállapítás a fenyegetést: „sorsom elvégeztetett”. Múlt idejű szenvedő igealak van benne. Visszavonhatatlan és megmásíthatatlan. S hiába sír a fűrészes felette, meg nem mentheti.

A *félelmetes anyagban* arról számol be, hogy a fenyegető örület megkísérti az öngyilkosság gondolatával is:

Nyúzd meg magad, hiszen bolond,
ki bőrével, mint börtönével hengeg.
Csak látszat rajtad az, no itt a kés,
nem fáj, egy pillanat csupán, egy szisszenés!

S az asztalon felébredt s villogott a kés. A kép első két sora az öngyilkosság irracionális gondolatmenetét mutatja be. A testi létet börtönként fogja fel, amelyből a szabadulás az önkéntes halál. A harmadik és negyedik sor biztatás az élet küszöbének átlépésére. De – minden öngyilkost megállít a fájdalom előérzete. Ezért suttogja a tanácsadó örület, hogy „nem fáj”. Zseniális költői ötlettel illeszti ehhez a versszakhoz a befejező sort. A kés főszereplővé válik, megszemélyesül, villogásával hívja fel a figyelmet magára. A befejezés csak a cselekedet lehet.

Erre azonban nem kerül sor. A fasizmus maga gondoskodik áldozatairól. Radnóti társa halálakor saját néhány nappal későbbi sorsát ábrázolja teljes emberi-költői hitellel a *4. Razglednica*-ban:

Tarkólövés. – Így végzed hát te is, –
súgtam magamnak, – csak feküdj nyugodtan.
Halált virágnak most a türelem. –

Utolsó erejéből telik még egy groteszk fintorra is. A türelem rózsát terem parafrázisában a hétköznapi terem szót az életet jelképező „virágnak”-ra váltja fel. Jelentése egyértelmű. Most az élet szerepét a halál vette át. A kettő összemérésében már nyugodtan jellemezheti ezzel is. Az sem véletlen, hogy a hagyományos szórendet felborítva a halál kerül a mondat elejére. Egyeduralma parancsolja oda. Az ember feladata csak annyi marad: „feküdj nyugodtan”.

A foglyok közös végét érzékelteti a *3. Razglednica* utolsó sorában is:

Fölöttünk fú a förtelmes halál.

Nem a jelzőre figyelünk fel először, hanem az expresszív állítmányra: „fú”. Egyedi az életműben való előfordulása. Ez is régies alak, de ez egyszer nem ünnepélyes hangulatú, csupán intenzív mozgást fejez ki. Ezt a mozgást teszi erőteljesebbé a förtelmes jelzővel, amely lemezteleníti a halált. Nem művészién megválogatott szó ez, pusztán realitás. Ha valami nagyon visszatetsző, elfogadhatatlan az átlagember számára, undorát gyakran ezzel jelzi. Nem is a jelentésével fokozza a „fú” állítmány mozgásélményét, hanem a kép eredetijével. Annak a hétköznapi megállapításnak (még nyelvtanilag is ennek felel meg), hogy fölöttünk fúj a szél – parafrázisa ez a sor.

Ezúttal a természet emberiesítésének fordítottja történik, az emberi válik természetivé. Csak éppen bonyolultabban, mert a természetivé váló emberi (a halál) már csak nevében emberi, lényege ember- és természetellenes. Gondolatilag a tehetetlenség érzése a legfontosabb komponense a képnek, az ember felett, tőle függetlenül jelenik meg a halál, s kedve szerint tizedelheti a foglyokat.

A megjósolt, előre látott, gondolatban száz- meg százszor átélt halál szörnyű bizonyossága elől látszólagos menekülési alkalmakat csak a szerelem, s csak a hitves adhat. Ezek a kivételes pillanatok azonban magukban hordják önön megsemmisülésüket is. Mégis hinni kell bennük, mert általuk őrizhetjük meg emberségünket.

Így ír az *Együgyű dal a feleségről* c. versben:

Most érkezett, egész nap messze járt,
kezében egy nagy mákvirágsgzirom
s elúzi azzal tőlem a halált.

Hasonló a *Nyugtalan őszül* képe is:

Ó, de te lobbanj föl az ősz, a halál fölé,
s emelj föl engem is Édes;
légy szerelemre okos ma,
csókra okos, álomra is éhes.

Legszebb álma azonban az, hogy ha már halni kell, felesége karjában haljon meg: *Két karodban*:

Két karodban nem ijeszt majd
a halál nagy
csöndje sem.
Két karodban a halálon,
mint egy álmon
átesem.

A szeretett kedves mellett az iszonyat megszelídülne, a halál álommá szublimálódna. De a költő tudja legjobban, ez úgys lehetetlen.

Az egyetemes pusztulás képei az elembertelenedett világban

(Háborús halálképek, a fasizmus okozta halálnemek)

Radnóti pontosan tudja, hogy a II. világháború a történelem eddigi legembertelenebb háborúja, amelyben az egyén öntörvényűsége megszűnik, a minden élő felett uralkodó halál szeszélyes játékszerévé válik a katona meggyőződéstől, emberi tartástól, nemzeti hovatartozástól, hazaszeretettől, céloktól teljesen függetlenül.

Így ír erről a *Lángok lobognak* . . . c. versben:

Lángok lobognak és kihúnynak lassan s mindörökre
katonák lelke száll most a fényes délkörökre;
egyforma lelkek! ó, mindegy, hogy ez, vagy az ki volt, mi volt
aknák lebegnek mindenütt, virraszt az érzékeny halál
s dagálykor néha sikos testével partraszáll;
holt férfiak kísérik ringva és széttépett delfinek,

A *Csodálkozol barátném* c. vers a parasztember katonaság-élményét mutatja:

S holnapra tán a szőke tehénkék nem lelik
a langyos aklot este s kinn bögnek reggelig,
amíg a gazda mocskos, kis árkokban lapul,
s fölötte érthetetlen rend és halál az úr.

A béke idejére két jelzős kifejezéssel utal csupán: a „szőke tehénkék”-kel s „a langyos akol”-lal. Még ezekben is csak a szóhangulat képes idézni azt, nem a konkrét jelentés. A kinn bögnek reggelig rendellenessége átmenetet jelent a háborús állapot rajzához. A parasztkatona tehetetlenül, értetlenül lapul a lövészárookban, mert amit átél, számára már nem racionális élmény. Pedig ez paradox módon valamiféle rend, a háború kaotikus rendje, melyet a halál tart össze valóságával. Költőileg előzménye ez az utolsó sor. a 3. *Razglednica* befejezésének. (Fölöttünk fű a förtelmes halál.)

Ugyanez a tehetetlenség érződik a *Nyugtalan Őszül* soraiból is:

Férfiak ülnek az árkok
partjain és a halál
mély tüzeit figyelik,
szálldos a vastag avar szaga már.

Ők már nem is próbálkoznak a megértéssel, a fegyvereket, a halál mély tüzeit figyelik.
A *Nyolcadik ecloga* prófétái dühvel írt sorai a gyalázatos háború gyalázatos pusztítását festik:

Gyors nemzetek öldösik egymást,
s mint Ninivé úgy meztelenül le az emberi lélek.

Falhoz verdesik itt is, amott is a pötty csecsemőket,
s mint legelőkön a marhalepény, úgy megsugorodva
szertehevernek a holtak a város térein,

A képek közötti egységet egyik legkeserűbb felkiáltása biztosítja: „hisz az ember az állatok ajja!”
Ha így van, miért ne hasonlíthatna hozzájuk halálában is? Kifejező a „szertehevernek” állítmány. Sem
harcuk, sem haláluk nem emberi, nem is lehet benne rendet keresni.

Érthető, hogy a jogos szégyent csak a természet fogja érezni. Az *Emlékeimben* . . . c, vers Párizsra
emlékezve a csata utáni tájat festi:

A nyíres még meleg
holtak közt véresen s pirulva ténfereg.

A költő személytelen marad, a megszemélyesített, sőt racionalizált nyíres, azaz a természet mozdul
helyette. A képben a konkrét valóságot a halott katonák a nyírfák között fekszenek – ellenkezőjére
változtatva ábrázolja. Nem a katonák vannak az erdőben, a nyíres, a természet keveredett közájuk.
Kiderül ez az állítmányból, „ténfereg”, s annak két határozójából. A „véresen” csak a valóságos
helyzetre utal, a „pirulva” azonban a mondanivaló hordozója lesz. Világos ugyanis, hogy az emberek
miatti szégyentől pirul a természet, mert a háborúval az emberi ráció saját létalapját, azaz éppen a
természetet tagadta meg.

A fasizmus iszonyatos uralma, emberi lelket ölő hatalma, állandó halálos fenyegetése béklyóba köti
a tudatot, megfélemlíti a lelket, állandó készenlétre, végső leszámolásra készíti. Erről vall a
Tajtékos ég:

Tajtékos égen ring a hold,
csodálkozom, hogy élek.
Szorgos halál kutatja ezt a kort
s akikre rálel, mind olyan fehérek.

A fenyegetettséget érzékelteti a *Naptár December* c. része:

Éjjel a hó esik és
angyal suhog át a sötétben.
Nesztelenül közelít,
mély havon át a halál.

A halál nesztelensége csak alattomoságát hangsúlyozza.

Természeti kép keretében jelenik meg újra a *Negyedik eclogában*:

Még csönd van, csönd, de már a vihar lehell,
érett gyümölcsök ingnak az ágakon.
A lepkét könnyű szél sodorja, száll.
A fák között már fuvall a halál.

Az egész versszak az utolsó sor mondanivalóját készíti elő tartalmilag is, hanghatásában is. Hiába leheletszerű az állítmány benne, „fuvall”, hatása nagy, mert éppen a halál természetbe olvadását, természetességét érzékelteti.

Az egyensúlyát veszített világban minden érték ellenkezőjévé válik. A bomlás beteljesülését, az emberi természet megfordulását a *Töredékben* rajzolja meg:

Oly korban éltem én e földön,
mikor az ember úgy elaljasult,
hogy önként, kéjjel ölt, nemcsak parancsra,
mikor besügni érdem volt s a gyilkos,
az áruló, a rabló volt a hős, –

A felborult értékrend következménye:

az élő írgylé a férges síri holtat,
míg habzott asztalán a sűrű méregoldat.

Az élet igenlését a halál ingelése váltja fel. A férges, undorító halottat csak az tudja irigyelni, az tudja követni, aki eljutott már a végső stádiumba, a halállal való kényszerű kiegyezés stádiumába.

Ebben a versben azonban nem önmagáról ír a költő. Az ő „kiegyezése” nem abban az értelemben kényszerű, hogy öngyilkosságot eredményezzen. E felsorakoztatott reprezentáns halálmotívumok csak a *Tajtékos ég* egyik oldalát mutatják. Azt az utat, amelyet megjárta egy ember, egy költő a fasizmus poklában a szükségszerű végig. De nem mutathatják az optimizmus hangjait. Pedig a jövőhit optimizmusa a kulcs Radnóti sokszor csodált bátorságához, ahhoz a képességhez, hogy a halál torkában is verset tudjon írni. Mert azt az egyet tudta, amit csak a legnagyobbak tudhatnak: „mint tanú szólni a kései kornak.”

Bíró Zsuzsa